

KLASSIKALINE KOMPENDIUM

Oidipus sfinksi mõistatust lahendamas – ateena stiilis joogikarikas Itaaliast Vulcist.

PHILIP MATYSZAK

KLASSIKALINE KOMPENDIUM

Tõlkinud Lii Tõnismann

Originaali tiitel:

Philip Matyszak's Classical Compendium

Philip Matyszak

Thames & Hudson Ltd.

London

Toimetanud Egle Mane

Kaas Lemmi Kuulberg

Küljendanud Erje Hakman

Published by arrangement with Thames & Hudson Ltd, London

© 2009 Thames & Hudson Ltd, London

This edition first published in Estonia in 2012 by Argo Publishers, Tallinn

Estonian edition © Argo Publishers

© Tõlge eesti keelde Lii Tõnismann ja kirjastus Argo, 2012

ISBN 978-9949-466-51-1

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

SISSEJUHATUS 7

I USKUMATUD REISID & IMED 8

II MITUT-SETUT SORTI SÕJASÜNDMUSI 26

III VEIDRAD TÕEKSPIDAMISED 50

IV KURJAKUULUTAVAD ENNUSTUSED 66

V KLATŠIVEERG 84

VI ARMASTUSEST & NAISTEST 98

VII LOOMALOOD 114

VIII KENTSAKAD AMETID 132

IX KRIMIKROONIKA 150

X STIILNE LAHKUMINE 168

TÄNUAVALDUSED 193

TÕLKE TOIMETAJA MÄRKUS 194

ILLUSTRATSIOONIDE ALLIKAD 194

REGISTER 195

SISSEJUHATUS

—

Antiikautorid koostasid oma teosed usinasti kogutud nipetest-näpetest ning käesoleva raamatu kokkupanek nõudis ühtaegu oskusi nii toimetaja kui ka autori töömailt. Valik tehti põhimõttel, et lugu peab olema eeskätt huviäratav ja lõbus, aga samas andma aimu ka kreeklaste ja roomlaste maailmanägemusest ning näitama, kui sarnased olid nende mõtted ja maailmataju mõnikord meie omadega siin ja praegu. Kui mõni lugu pole ilmselt tõsi või kipub liialdustesse, olen selle ära märkinud. Raamatus on palju sellist, mida pidasid pentsikuks ka kreeklased ja roomlased ise, osa tõsiasju aga on kirja pandud just seetõttu, et tunduvad tänapäeval ebarahilikud, ehkki tollal neile selle pilguga ei vaadatud.

Pliniuse ja Plutarchose kirjapandu viib meid rangete templite ja raskestimõistetava grammatika juurest hoopis teistsugusesse klassikalisse maailma. Siin kohtame inimesi, kes üle kõige armastavad head jutuheit ning on valmis seda pidusöömingutel taaskasutuse vaimus üle ketrama. Tõepoolest – palju käesolevas raamatus ära toodud lugusid on algselt pärit veinikarika juurest, kui einetajad pidusöömingu järel trikliiniumis omavahel anekdoote rääkisid. Küllap rōomustaks neid anekdoodivestjaid üle kõige teadmine, et veel tänapäevalgi, kaks tuhat aastat hiljem, on mõni nende lugudest ikka veel käibel ning sama värske ja lustlik.

∞ I ∞

USKUMATUD REISID & IMED

Üldiselt püstiti antiikmaailmas seal, kuhu oli kord satunud.

Reisimine oli raske ja kulukas, ohtlikkusest rääkimata.

Ohtudest ja raskustest hoolimata reisisid mõned inimesed siiski väga kaugele. Naastes oli rännumeestel varuks lugusid kaugete maade rahvastest ja imelistest vaatamisväärsustest, mõned neist ehtsad, teised puhtakujulised fantaasiaviljad.

Aleksandria münt, mis kujutab kuulsat Pharose tuletorni.

KÜMNE TUHANDE RETK

Viiendal sajandil eKr peeti Pärsiaga palju lahinguid, mille järel selgus, et sõjapidamises on kreeklased enamasti teistest üle. Sellest johtuvalt kogus pärslaste kuningliku perekonna liige Kyros Noorem kokku 10 000 kreeka hopliiti, et tõugata troonilt oma vend, Pärsia kuningate kuningas Artaxerxes II. Mässuliste vägi pörkus kuninga väe jõududega Babülonist põhja pool, Eufrati-äärses Kunaxas.

Vastandina ülejäänud Kyrose sõjaväele olid kreeklased lahingus tublid; Kyros ise sai surma. Siiski hävitasid pärslased kreeklaste laagrid ja tagavarad ning seepeale läbirääkimisi pidama tulnud Kreeka väejuhid võeti reeturlikult kinni ja hukati – mistõttu 10 000 Kreeka palgasõdurit jäi ilma toiduvaru, baasi, tööandja ja juhtideta keset vaenulikku impeeriumi maha.

Kreeklased valisid uued juhid ja võtsid turvalisuse nimel ette 500 miili (800 km) pikkuse kauakestva tagasimarsi läbi Pärsia impeeriumi. Pärs-lased korraldasid nende vastu rünnakuid seni, kuni kreeklased moodustasid ründajatega sõdimiseks lingumeeste ja ratsaväelaste rühmad. Mesopotaamiast liikus sõjavägi tänapäeva Kurdistani ja seejärel Armeenia aladele ning pikal teel kurnasid hopliite lumetormid, toidupuudus, külma-kahjustused ja kokkupõrked vaenlasega. Lõpuks kahanes vägi ligikaudu 6000 meheni. Üks väejuhte, Xenophon, kirjutas sellest 10 000 kreeka sõduri sõjaretkest isiklikel kogemustel põhineva jutustuse „Anabasis” („Sõjaretk”).

Raamatu kulminatsiooniks on hetk, mil Xenophon tajub kolonni eesotsas ärevust. Järjekordset rünnakut kahtlustades kiirustab ta ettepoole ja kuuleb karjeid „Thalatta! Thalatta!” („Meri! Meri!”). Kuigi ees ootas veel tublisti marssimist ja võitlemist, olid kreeklased jõudnud turvalisse paika, Musta mere äärde.

FOINIIKLASED KAPLINNAS?

Herodotosel on palju reisijutte, mõned teistest usaldusväärsemad. Alljärgnev lugu räägib vapustavast vägitükist – laevasõidust ümber Aafrika, ja seda aastal 600 eKr.

Egiptuse kuningas Nekos ... saatis ... meritsi teele foiniiklasi ning andis neile käsu tagasiteel sõita [Lõunasse ja] läbi Heraklese sammaste Põhjamerre ja sealt kaudu tagasi tulla Egiptusse [ehk sõita vastupäeva ümber Aafrika ja tulla tagasi Gibraltari väina kaudu]. Foiniiklased hiivasid ankru Punases meres ja purjetasid Lõunamerele. Sügise saabudes läksid nad aga alati maale ja külvasid vilja, ükskõik kus nad parajasti Liibüas juhtusid viibima; seejärel ootasid nad lõikuse ära, ja kui vili oli kogutud, purjetasid edasi. Kui kaks aastat oli möödunud, siis kolmandal aastal sõitsid nad ringi ümber Heraklese sammaste ja jõudsidki Egiptusse. Ja nad jutustavad (mina seda küll ei usu, aga võib-olla mõni teine siiski usub), et kui nad ümber Liibüa sõitsid, oli päike nendest paremal pool.

HERODOTOS, *HISTORIA*, 4.42 (TLK A. KURISMAA)

Kui see lugu peaks tõele vastama (ja päikese silmamine põhja pool lubab oletada, et mererändurid ületasid vähemasti ekvaatori), siis sõideti esimest korda ümber Aafrika juba ligikaudu 2000 aastat enne Vasco da Gamat.

NAISERÖÖV KARTAAGO MOODI

Ülestähenduse on meile jätanud ka kartaagolane Hanno Meresõitja, kes näikse umbes sada aastat hiljem kirjeldavat reisi Lääne-Aafrikasse. Teel sinna võtnud ta kinni kolm uskumatult karvast ja barbaarset naissoost isendit. Et naised olid täiesti talitsematud ja metsikud, laskis ta nad tappa ja võttis koju kaasa üksnes nahad. Noid metslasi nimetas Hanno gorilladeks – ja üks hüüta kõnealusid olendeid nii veel tänapäevalgi.

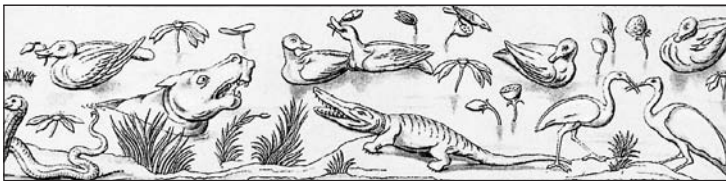
KAUGEL LÕUNAS

Põhja-Aafrika oli rannikul elavatele ning maad harivatele kreeklastele ja roomlastele üsna tuttav, kuid Sahara rajatu tühermaa läbimist üritati harva, ehkki mõned kohkumatud maadeuurijad võisid jõuda koguni tänapäeva Timbuktuni. Alljärgnevalt olgu esitatud üks selline reisilugu, mille jutustab oma jäljendamatul viisil Herodotos.

Nüüd aga jutustan teile loo, mis on pärit Küreene [Aafrikas, Egiptusest lääne pool] elanikelt. Kord, kui nad Ammoni oraakli juures käisid, tuli neil tegemist Ammonioni kuninga Etearchosega; sõna siit, teine sealt, ja jutuks võeti Niilus, mille lätet pole veel lei- tud. Etearchos ... jutustas sellise loo. Tormakad noormehed ... tõmbasid isekeski loosi, kes on nende hulgast need viis, kes lähevad Liibüa kõrbealasi uurima ja proovivad vapralt minna kaugemale kõr- besse, kuhu keegi pole veel jalgagi viinud. ... Nii saadeti noorme- hed, korralikult vee ja toiduga varustatud, teele.

Nemad ... jõudsid viimaks kõrbesse ja hakkasid sealt idast läände suundudes läbi minema. Nad jõudsid tohtu liivase tüher- maani ja rändasid mööda seda mitu päeva. Viimaks jõudsid nad tasandikuni ja täheldasid, et seal kasvab puid. Nad läksid puude juurde, nägid, et nende otsas kasvab vilju, ja hakkasid neid kohe korjama. Siis aga tuli kohale hulk mehi. Harilikust lühemat kasvu mehed võtsid rändurid vangi ja viisid minema. Nasamoonid ei saanud nende keelest sõnagi aru, vangivõtjad ei mõistnud omakorda nende keelt. Nad viidi ... linna. Linnarahvas oli sama lühikest kasvu nagu mehed, kes nad sinna toimetasid, ja musta nahavärviga. Läänest itta voolas linnast mööda suur jõgi, paksult krokodille täis.

HERODOTOS, *HISTORIA*, 2.32

„Semper aliquid novi Africam adferre” („Aafrika toob alati midagi uut”). See Plinius Vanema tsitaat näitab imetlust Aafrika vastu, mida illustreerib ka juures- olev pilt, pärit ühest Pompei majast.

PÕGENIKUST VALLUTAJAKS

Mithridates VI, Pontose kuningas 1. sajandil eKr, oli hirmuäratav tegelane. Kord ähvardas tema laev tormis hukkuda, kui ilmus mereröövlite laev. Otsekohe läks Mithridatesel korda piraate veenda, et need ta päästaksid ja lisaks laevagi ühte sõbralikku sadamasse pukseeriksid.

Saanud aastatel 66–65 eKr roomlastelt lüüa, pages Mithridates Musta mere äärde Sküütia kaardistamata kõnnumaadele, millele Vahemere-äärsed rahvad vaatasid umbes samasuguse pilguga nagu kuninganna Victoria aegsed maadeuurijad Aafrika džunglitele. Rooma väejuht Pompeius üritas teda taga ajada, kuid loobus, leides eest ühevõrra vaenu-likud hõimud, ilmastikuolud ja maastiku.

Ajaloolane Appianos annab teada, et neist takistustest hoolimata „trügis Mithridates läbi võõraste ja sõjaka olemisega sküüdi hõimude muudkui edasi, vahel nende loal, vahel toore jõuga, ... nii lugupeetud ja kardetud oli tema”.

Nende hulgas, kes kergendatult hinge tõmbasid, et ei pea enam Mithridatesega kokku puutuma, oli ka tema reeturlik poeg Machares, kes vastutasuks selle eest, et võis praegusaja Krimmi aladel asuva Bosporose kuningriigi endale hoida, roomlaste poole üle jooksis.

Kuidas see Mithridatesel just korda läks, pole täpselt teada, aga igatahes pidas ta 500-miilise (800 km) teekonna vastu ja jõudis poja kuningriiki. Tee peal kogus ta ümberkaudsetest metsikutest hõimudest sõjaväe ja saabus otsekui kättemaksu kehastus.

Mithridatese hõbedane tetradrachm. Selline münt oli sõduri terve nädala palg.

TOIDUMIILID

Võime küll mõelda, et antiikmaailmas kehtis ökoloogiliselt õige põhimõte „eelista kodumaist”, kuid tegelikult saabusid paljud toiduained Rooma päris kaugelt. Tõesti, mõnikord polnud tarbijal tootja maast või rahvast vähimatki ettekujutust. Eriti kehtis see vürtside – kassia (ehk hiina kaneeli), nelgi, muskaadi ja ingveri – kohta, mis tulid Lõuna-Hiinast või lausa Indoneesiast. Kaubasaadetiste koosseisu kuulusid teisedki eksootilised tooted, näiteks siid, mille haruldus tegi tohutud ekspordikulud tasa.

Hiinas asuva Nefriidivärava kaudu asusid mööda imetabast Siiditeede (tegelikult terve teedevõrgustik, mis vastavalt sõjalistele ja majanduslikele tingimustele omajagu nihkus) teele karavanid, toimetamaks vürtse Buhhaarasse ja Samarkandi. Sealsetel turgudel müüdavate vürtsidega oli nii, et mida edasi lääne poole kaup liikus, seda suuremat vaheltkasu saadi.

Osa neist jõudis koos läänepoolsetelt saartelt meritsi impordituga välja Indiasse. Bakare ja Nelkynda sadamates – võimalik, et tänapäeva Keralas – laaditi kaup vürtsilaevadele, mille teenistus õitses tänu pipraveole. (Veel tänapäevalgi tuleb Dekkanis maapõuest lagedale vürtsikaubanduses kasutatud Rooma münte.) Kaubalaevad sõitsid algul mööda rannaäärt, ületasid siis Punase mere ja panid lasti maha Egiptuses, Mussoloni sadamas. Seal toimetasid karavanid kauba Aleksandriasse ning edasi Rooma. Roomas maitsestati maakerale pool tiiru peale teinud vürtsidega veine ning selliseid maiuseid nagu paabulinnaaju ja täidetud emiseudar.

Sidrunid olid varajase Rooma impeeriumi kodanikele uus ja eksootiline saadus.

IMPORTKAUBAD

Lisaks vürtsidele oli Rooma sihtpunktiks teistelegi kaugetest paikadest pärit kaupadele. Eksootiliste importkaupade nimekirja kuulusid tekapuu, ninasarviku sarved, sandlipuu, Hiina lakeeritud käsitöötooted, merevaik, kilpkonnaluu, lina, mürr, kardemoniseemned, Pärsia tuhvlid, viiruk.

Piibli Johannese ilmutusraamat ütleb, et kui Rooma hävitatakse, ei tooda enam kaubaks „ei kulda, ei hõbedat, ei kalliskive, ei pärle, ei kallist lõuendit, ei purpurit, ei siidi, ei helkjaspunast riidet, ei mingisugust healõhnalist puud, ei mingisugust elevantiluust riista ega mingisugust kallimast puust riista, ei vasesst, ei rauast ega marmorkivist riista, ei kaneeli, ei juuksevärvide, ei suitsutusrohete, ei salvi, ei viirukit, ei viina, ei õli, ei peenikest jahu, ei nisu, ei veiseid, ei lambaid, ei hobuseid, ei tõldu, ei orje ega inimhingi”.

JOHANNESE ILMUTUS 18.12–13

SAAGE TUTTAVAKS: ELITHIO

Elithio Phoitete [sõna-sõnalt tobukesest õpilane] on koos sõbraga rännakul. Elithio tunneb ihuhäda ja läheb korraks teelt kõrvale. Naastes avastab ta, et sõber ei jäänud teda ootama, vaid kirjutas lähimale müülikivile: „Tule järele.” Nördinud Elithio kritseldab vastu: „Ei, oota mind ära!”

VANA-KREEKA NALJALUGUDE VARASALVEST

ROOMA IMPEERIUMI NELI KAUGEIMAT PUNKTI

Põhjas Lindum Damniorum – Antoninuse kindlustusvalli ääres tänapäeva Šotimaa territooriumil

Idas Tigrise-äärne Seleukeia – Babülonist põhja pool (keiser Traianuse valitsusperioodil asendas seda väga lühikest aega Armeenia linn Dvin)

Lõunas Pselchis – üsna Niiluse esimese kärestiku juures

Läänes Olisipo – tänapäeva Portugali territooriumi ühel poolsaarel

ROOMA MAANTEED

Itaalias

Via Appia Brundisiumist Rooma (362 miili/582 km)

Via Salaria Aadria mere ääres asuvast Castrum Truentinumist Rooma (152 miili/244 km)

Via Flaminia Ariminumist Rooma (205 miili/330 km)

Via Postumia Genuast Aquileiasse (Aquileia asub tänapäeva Veneetsia kandis ning tõestab, et mitte kõik teed ei vii Rooma) (192 miili/308 km)

Britannias

Watling Street tänapäeva Doverist Londonisse (95 miili/153 km)

Ermine Street tänapäeva Londonist Yorki (200 miili/320 km)

Stane Street tänapäeva Londonist Chichesteri (57 miili/92 km)

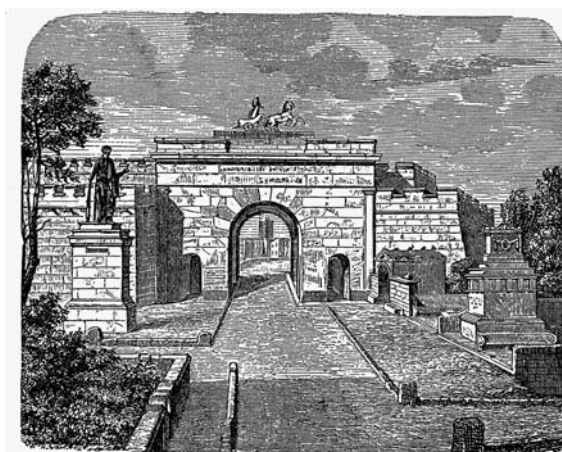
Fosse Way Axe'i jõe suudmest tänapäeva Lincolni (220 miili/350 km)

Mujal

Via Egnatia Via Appia pikendus, mis ulatus Kreekas asuvast Apolloniast kuni Musta mereni (u 700 miili/1100 km)

Via Traiana Nova Süürias asuvast Emesast Palmyrasse (105 miili/167 km)

Via Augusta Galliast Gadesesse (Cádiz tänapäeva Hispaanias) (455 miili/732 km)

Rooma maantee ulatub linnaväravateni, tõenäoliselt kreeklaste ida-aladel.

EES OOTAB PUHKUSESÕIT?
PRUUGITUD ROOMA SÕIDUKEID IGAKS
ELUJUHTUMIKS

arcera neljarattaline ja hübriidjõuline; vedada võivad nii hobused kui ka orjad
plaustrum raskepärane, primitiivne, telgedeta veovanker; et rattad üldse pöörleksid, vajab tublisti määrimist

benna taluvanker – ei vedrustust, polstrit ega tühiseid kaunistusi

pilentum paraadsõiduk; kasutatakse Vesta neitsite sõidutamiseks

thensa jumalate kaarik; kasutatakse jumalakujude sõidutamiseks, et nad saaksid oma templist tulla mänge vaatama

essedum keldipärane sõiduriist, üldiselt kaariku tüüpi

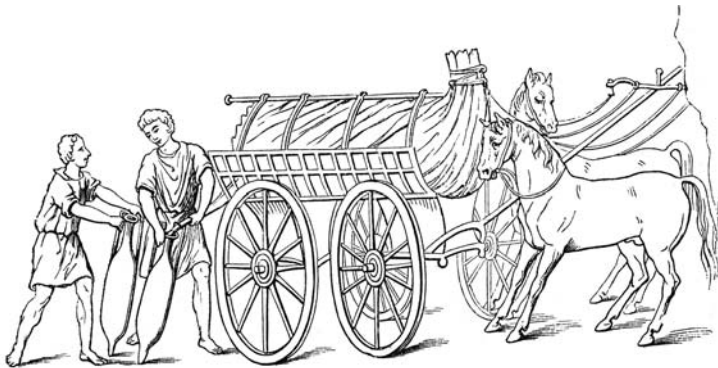
chamulius ühehobusesõiduk; sisuliselt esimese sajandi voorimehetroska

kvadriiga sõjakaarik, mida veavad neli üksteise kõrvale rakendatud hobust; keisrite lemmik

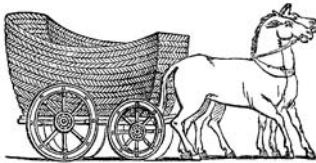
postellum laste või kergekaaluliste naisterahvaste kerge tõld

raeda inimeste pikamaaveok, sobib ka ööbimiseks

birota kahe rattaline sõiduk igaks otstarbeks

Arcera.

Benna.

Kvadriiga.